

<https://doi.org/10.52340/lac.2021.661>

ანთროპონიმთა სემანტიკური თეორიების საკითხისათვის

ნინო კვირიკაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
e-mail: ninokvirikadze@yahoo.com

ნაშრომში წარმოდგენილი და გაანალიზებულია ანთროპონიმების სემანტიკური თეორიები და კვლევის ისტორია, ანთროპონიმების სინტაქსური მახასიათებლები, ანთროპონიმთა სემანტიკასთან დაკავშირებული საკითხები, ასევე, ანთროპონიმის განსაზღვრულ და განუსაზღვრელ არტიკლთან პირველადი და მეორადი გამოყენების თავისებურებები. რაც შეეხება კვლევის ტრადიციას, ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ენათმეცნიერული მოსაზრებები და კონცეპციები, რომლებიც თეორიების სახით ჩამოყალიბდა. კერძოდ, სახელდების თეორია, ანთროპონიმთა დესკრიპციული თეორია და ანთროპონიმთა მეტალინგვისტური თეორია. მათი შესწავლის საგანს წარმოადგენს ანთროპონიმთა ლექსიკურ-აღწერითი მნიშვნელობა, ძირითადი რეფერენცია, კონტექსტზე დამოკიდებულება, ინფორმაციულ-კოგნიტიური შინაარსი, საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეთა კონვენცია (ურთიერთშეთანხმება).

ანთროპონიმების (საკუთარი სახელი, Nomen proprium) შესწავლა იმ პრობლემათა რიცხვს განეკუთვნება, რომელთა გამოკვლევასა და განსაზღვრას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე ენათმეცნიერებაში. ანთროპონიმების კვლევა დაკავშირებულია სახელდებასთან/ნომინაციასთან. აკადემიკოს თ.გამყრელიძის აზრით, „ნომინაციის თეორია პირველ რიგში აზროვნების ცნებითი ფორმების თანაფარდობას უკავშირდება, იმის მიხედვით, თუ როგორ იქმნება, ყალიბდება და ნაწილდება ობიექტური რეალობის ცალკეული ფრაგმენტების სახელწოდებები. ნომინაციის დროს, საგნისა თუ მოვლენის გამორჩევა ამა თუ იმ ნიშნით ხდება და სწორედ ეს ნიშანია სახელდების საფუძველი. ეს საგნის «შინაგანი ფორმაა», ხოლო თავად სახელის შერქმევა ენის ლექსიკურ-გრამატიკული სელექციით განისაზღვრება. შინაგანი ფორმა აისახება ლექსიკურ ერთეულზე, ანუ ხდება საგნის სახელდება“ [გამყრელიძე 2008: 354].

თანამედროვე ლინგვისტური მოსაზრებების მიხედვით, საკუთარი სახელების პრობლემატიკა სცილდება ონომასტიკის ჩარჩოებს (რომელიც ძირითადად სახელთა

ეტიმოლოგიას იკვლევს) და მოიცავს სხვა ენათმეცნიერულ დონეებსაც (ფონეტიკა/ფონოლოგია, მორფოლოგია, სინტაქსი, სიტყვათწარმოება, ტექსტი, ორთოგრაფია, სინქრონული და დიაქრონული კვლევები). იგი განპირობებულია ანთროპონიმების რთული სემანტიკური ბუნებით. შესაბამისად, სულ უფრო მზარდია ლინგვისტთა დაინტერესება აღნიშნული საკითხით, რაც სხვადასხვა კვლევითი ინიცია-ტივებითა და კონკრეტულ პრობლემასთან დაკავშირებული პროექტებითა და კონფერენციებით გამოიხატება.

გერმანულ ენათმეცნიერებაში ანთროპონიმებთან დაკავშირებული კვლევები ეხება: რიცხვისა და სქესის კატეგორიის გამოხატვის თავისებურებებს, განსაზღვრული და განუსაზღვრელი არტიკლის ხმარებას, გენტივურ ატრიბუტში საკუთარი სახელის ფუნქციებს და სხვ. განსაკუთრებით აქტუალურია საკუთარი სახელების სემანტიკურ-პრაგმატული მიმართებების შესწავლა. ამ მხრივ, ნაკლებადაა შესწავლილი ანთროპონიმების სემანტიკურ დონეზე კვლევა სახელად ფრაზაში, რაც თავის მხრივ განსაზღვრავს სტრუქტურულ თავისებურებებს და განაპირობებს განსხვავებულ ლინგვისტურ მახასიათებლებს.

რაც შეეხება კვლევის ტრადიციას, ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ენათმეცნიერული მოსაზრებები და კონცეპციები, რომლებიც თეორიების სახით ჩამოყალიბდა. კერძოდ, სახელდების თეორია, ანთროპონიმთა დესკრიპციული თეორია და ანთროპონიმთა მეტალინგვისტური თეორია.

მათი შესწავლის საგანს წარმოადგენს ანთროპონიმთა ლექსიკურ-აღწერითი მნიშვნელობა, ძირითადი რეფერენცია, კონტექსტზე დამოკიდებულება, ინფორმაციულ-კოგნიტიური შინაარსი, საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეთა კონვენცია (ურთიერთშეთანხმება).

სახელდების თეორიის ფუძემდებელმა ჯონ სტიუარტ მილმა ერთმანეთისაგან განასხვავა ენობრივი ერთეულები დესკრიპციული მნიშვნელობით (პირველი ჯგუფი) და ენობრივი ერთეულები დესკრიპციული მნიშვნელობის გარეშე (მეორე ჯგუფი). ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა, პირველისაგან განსხვავებით, რეფერენტებს რაიმე ნიშნის მიხედვით კი არ „აჯგუფებს“, არამედ – ასახელებს. მილმა მეორე ჯგუფს მიაკუთვნა საკუთარი სახელები, რადგან ისინი მხოლოდ რეფერენტის სახელდებას, ნომინაციას ახდენენ. მილის თეორიის მიხედვით, საკუთარი სახელი მხოლოდ მის მატარებელს აღნიშნავს.

დესკრიპციული თეორია. დესკრიპციული თეორიის მიხედვით (რასელი, ქვინი, ბურგე) საკუთარი სახელი წარმოადგენს დესკრიპციული შინაარსების კომპლექსურ გამოხატვას.

მეტალინგვისტური თეორია. ანთროპონიმთა მეტალინგვისტური თეორიის თანახმად (ფრეგე, რასელი, კარნაპი), საკუთარი სახელი ნომინაციის გარდა შეიცავს დამატებით ინფორმაციასაც, რომელიც სემანტიკურად კოდირებულია და რომლის იდენტიფიცირება და

პარაფრაზირება შესაძლებელია. რასელი უარყოფს საკუთარ სახელში დამატებით სემანტიკურ დონეს და აღნიშნავს, რომ ინფორმაცია კოდირებულია ექსტენსიონალური მნიშვნელობის დონეზე. მაგრამ, ამ შემთხვევაში, საკამათოა ის ფაქტი, თუ რომელი დესკრიპციული შინაარსი არის გამოხატული საკუთარ სახელში. მაგალითად, ანთროპონიმში **Wagner** წინადადებაში **Es ist kein Vergnügen Wagner zu sein** საკამათოა, თუ რომელი მნიშვნელობა დომინირებს: ინდივიდუალურ-სუბიექტური თუ ზოგადი, ანუ იგულისხმება ამ გვარის მატარებელი ცნობილი კომპოზიტორი თუ ვაგნერთა დინასტია.

შესაბამისად, ანთროპონიმებს დამატებით მოდალურ კონტექსტში ერთსა და იგივე რეფერენტთან განსხვავებული მნიშვნელობების წარმოდგენის უნარი აქვთ.

ლოსევის მიხედვით, საკუთარი სახელი ყოველთვის გულისხმობს განსაზღვრული კონტექსტის რელევანტურ აღნიშვნას. ასევე, საკუთარი სახელის ერთ-ერთი ყველაზე სახასიათო ნიშანია ზემოქმედება მოახდინოს გრძნობაზე, ნება-სურვილზე, ადამიანის სულის ნებისმიერ ირაციონალურ უნარზე (Лосев 1993: 815).

ანთროპონიმების გრამატიკული თავისებურება მათთან არტიკლის გამოყენებაში ვლინდება. მართალია, ზოგადად, ისინი არტიკლს არ მოითხოვენ, ამიტომ, გრამატიკაში გამონაკლისის ფორმულირება გვჭირდება არტიკლთან მიმართებაში.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვანია პეტერ გალმანის კვლევებიც „Funktionale Kategorien in Nominalphrase,“ „Zur Morphosyntax der Eigennamen im Deutschen“ და სხვ., რომლებშიც საინტერესოაა წარმოდგენილი საკუთარ სახელთა პრობლემატიკა მორფოლოგიის და სინტაქსის დონეზე.

ჩვენი აზრით, საკამათოა ის მოსაზრება (მაიერი, ლერნერი), რომ ანთროპონიმები „სემანტიკურად რედუცირებულია“ და არ უკავშირდება ცნებას. საზოგადო და საკუთარ სახელებს გააჩნია ლექსიკური აბსტრაქციის განსხვავებული ხარისხი. ასევე, მნიშვნელოვანია ის საკითხი, რომ საკუთარ სახელს არ გააჩნია სიგნიფიკაციური ფუნქცია და ის წარმოადგენს „უბრალო ნიშანს, რომელიც ნაცნობ საგანზე, მოვლენაზე, სიტუაციასა და ა.შ. მიუთითებს“ (Ахманова 1948: 8).

განსაკუთრებით საინტერესოა ანთროპონიმებთან არტიკლით გამოხატული განსაზღვრულობა/განუსაზღვრელობის საკითხი, არტიკლის პირველადი და მეორადი გამოყენების თავისებურებები ანთროპონიმებთან. მიუხედავად იმისა, რომ საკუთარი სახელების კვლევა წარმოადგენს თანამედროვე გერმანული ენის ერთ-ერთ საინტერესო საკითხს, დღემდე მაინც საკამათოდ რჩება და შესწავლის საგანს წარმოადგენს ანთროპონიმთან არტიკლით გამოხატული განსაზღვრულობა /განუსაზღვრელობის საკითხი. ამ მხრივ ჩვენ ვეყრდნობით

კლაუს ფონ ჰოიზინგერის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც სტანდარტულად გამოყენებული ანთროპონიმი უნიკალურ, ინდივიდუალურ რეფერენტს შეიცავს, ხოლო განსაზღვრულ და განუსაზღვრელ არტიკლთან და კვანტორებთან ერთად წარმოდგენილი ანთროპონიმი, შინაარსობრივად პრედიკატს და ობიექტთა გარკვეულ ჯგუფს უკავშირდება (Heusinger 2010: 2). არამოდიფიცირებული მარტივი საკუთარი სახელი გერმანულ ენაში სხვადასხვაგვარად იხმარება: როგორც არტიკლის გარეშე, ასევე არტიკლით – განსაზღვრულით, განუსაზღვრელით, ასევე, ჩვენებითი ნაცვალსახელით არტიკლის როლში. ჩვეულებრივ კი ისინი არტიკლის გარეშე გამოიყენება. მაგალითად:

(1) a Selbst *Mozart* hätte das nicht viel besser machen können.

განსაზღვრული არტიკლი შესაძლოა იდგეს საკუთარი სახელის წინ, ამასთან მის მნიშვნელობას რაიმე ახალ ასპექტს არ უმატებს:

(1) b Selbst *der Mozart* hätte das nicht viel besser machen können.

ჩვენებითი ნაცვალსახელის გამოყენება არტიკლის როლში შესაძლებელია მხოლოდ ისეთ კონტექსტში, სადაც რეფერენტი კონტრასტულადაა წარმოდგენილი:

(1) c Selbst *dieser Mozart* hätte das nicht viel besser machen können.

საკუთარი სახელის წინ შეიძლება იდგეს ასევე განუსაზღვრელი არტიკლი. ამგვარი განუსაზღვრელი საკუთარი სახელები ავლენენ სხვადასხვა ინტერპრეტაციის მთელ რიგს:

(1) d Selbst *ein Mozart* hätte das nicht viel besser machen können.

იმ დროს, როდესაც მარტივი საკუთარი სახელი, მაგალითად, *Mozart*, გამოხატავს უშუალო ან პირდაპირ და უნიკალურ რეფერენტს და ამით გულისხმობს განსაზღვრულობას, განსაზღვრული არტიკლი *der Mozart*-ში გვიჩვენებს განსაზღვრულობას დამატებით აგრეთვე ლექსიკურადაც. ამიტომ განსაზღვრული არტიკლის გამოყენებას საკუთარ სახელთან არ შემოაქვს მნიშვნელობის რაიმე დამატებითი ასპექტი და ორივე ფორმა სემანტიკურად ეკვივალენტურია.

ჩვენებითი საკუთარი სახელი, ისეთი როგორც *dieser Mozart*, გამოხატავს არაუნიკალურობას და გამოიყენება მხოლოდ მაშინ, როდესაც რეფერენტული მიმართებულობის განსაზღვრისთვის მოცემულია დამატებითი კონტექსტუალური რელიეფურობა, მაგ., ჩვენებითი ფორმით, შესაბამისად რელიეფურობის ან ნაცნობობის მეშვეობით. განუსაზღვრელ საკუთარ სახელს *ein Mozart* გააჩნია მნიშვნელობის ორი ასპექტი: განუსაზღვრელი არტიკლის შესაბამისად მას აქვს ჩვენებითი ფუნქცია, არაუნიკალურობა და შემოჰყავს ახალი დისკურს-რეფერენტი, რომელიც სხვაგვარად, ვიდრე ჩვენებითი გამოყენების დროს, უცნობი და არა რელიეფურია (შესამჩნევია).

განუსაზღვრელი საკუთარი სახელების რეფერენტები საკუთარი სახელის მატარებლებთან სრულიად განსხვავებულ თანაფარდობაში იმყოფებიან. ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში განიხილება საკუთარ სახელთა გამოყენების სხვადასხვა ფორმები ან ინტერპრეტაციის სახეები, რომლებსაც ჰოიზინგერი ხუთ ქვეჯგუფად ყოფს (Heusinger 2010: 2):

- ა) სახელადი (აგრეთვე აპელატიური ვიწრო გაგებით ან დენომინატიური),
- ბ) მეტონიმიური,
- გ) მეტაფორული
- დ) ეტაპობრივი ინტერპრეტაცია
- ე) მანიფესტაციური ინტერპრეტაცია

აპელატიურ ინტერპრეტაციაში ხდება ახალი რეფერენტის შემოტანა, რომელიც სახელის მატარებელთან იმ მიმართებაშია, რომ იგივე სახელი დაასახელოს. მაგალითში

- (2) Das Schicksal, *ein Wagner* zu sein (...) Er verharmlost nichts, aber er eifert auch nicht. Er erzählt von einer Familie, deren Mitglieder über mehr als 150 Jahre eine bestimmende Rolle im künstlerischen Leben Deutschlands gespielt haben, durch Abkunft privilegiert, aber mehr noch belastet. Sich davon durch Carr erzählen zu lassen ist eine Freude. Kein Vergnügen aber ist es offenbar, *ein oder eine Wagner* zu sein.¹

ერთვის დამატებითი კონტექსტუალური შეზღუდვა იმის გამო, რომ მიეკუთვნება ვაგნერების ოჯახს.

- (3) Weich und einlullend ist *ihr Mozart*, der behutsam zwischen Mezzoforte und Mezzopiano changiert. *Ein Mozart*, bei dem einem die Augen zufallen – hätte es vorher keinen Kaffee gegeben.²

მეტონიმიური ინტერპრეტაციის (3) დროს ახალი რეფერენტი დგას სახელის მატარებელთან „განსაზღვრულ მიმართებაში“, როგორც არის, მაგ.: მისგან შექმნილი (ხელოვანებთან ან ავტორებთან) ან კიდევ როგორც მატარებლის რეპრეზენტაცია (ცნობილ პიროვნებებთან). განუსაზღვრელი საკუთარი სახელების მეტაფორული ანუ ასოციაციური გამოყენებით ხდება რეფერენტების შემოტანა, რომლებიც განსაზღვრული თვალსაზრისით შეიძლება შევადაროთ (დავუპირისპიროთ) სახელის მატარებელს, ანუ რომლებიც ფლობენ მატარებლისათვის ტიპიურ ან რელიეფურ თვისებას.

ასე, მაგალითად, მოცარტის თვისება, რომელიც მოხსენიებულია მეოთხე (4) მაგალითში,

- (4) Der russische Pianist Jewgenij Kissin erobert das deutsche Publikum.

¹ <http://www.sueddeutsche.de/kultur/193/303188/text/4/> (25.1.2010).

² <http://magazin.klassik.com/konzerte/reviews.cfm?task=review&PID=2011> (25.1.2010).

„*Noch eine Oktoberrevolution: Am 10. Oktober 1971 kommt Jewgenij Kissin auf die Welt, ein Mozart aus Moskau. Innerhalb weniger Jahre katapultierte sich dieser Pianist an die Spitze der Weltklangliste.*“¹

არის ის, რომ იგი ძალიან ნიჭიერი მუსიკოსია. ოქტომბრის რევოლუციის გამოყენება კი იქვე, პირიქით, მიუთითებს გამონათქვამის ორ პოტენციურ მნიშვნელობაზე: პირველი, კომპოზიციის ლექსიკურ და ტრანსპარენტულ მნიშვნელობაზე, რომ რევოლუცია ოქტომბერში იყო, და მეორე, საკუთარი სახელის მეტაფორულ გამოყენებაზე, რომ ეს იყო გადამწყვეტი და დრამატული ცვლილება (რუსეთში).

ჰოიზინგერს ზემოხსენებული მოსაზრება ბოლომდე არა აქვს გამოკვლეული.

აქტუალურად მიგვაჩნია ანთროპონიმების სემანტიკური თავისებურებების შესწავლა ამ მიმართულებით, რაც მათ სინტაქსურ-სტრუქტურულ თავისებურებებს განაპირობებს. ზოგადად, გერმანული ენის გრამატიკები საკუთარი სახელის სემანტიკასა და სინტაქსს სიღრმისეულად არ განიხილავენ. ასე, მაგალითად, ცოტას თუ ვაფიქსირებთ გერმანული ენის გრამატიკაში (Helbig & Buscha 1984) ამის შესახებ. აიზენბერგი (2006) მცირე მონაკვეთს უთმობს ამ საკითხის განხილვას. რაც შეეხება ვაინრიხის ტექსტის გრამატიკას (1993) და დუდენს [Dudenredaktion 2016], აქ ეს საკითხი უფრო ვრცლად არის გაშუქებული. მაგალითად:

Eigennamen sind „aus sich heraus“ definit: Sie stehen für eine besondere Person oder Sache und sind allgemein oder zumindest einem bestimmten Personenkreis bekannt. Der Artikel ist daher bei Eigennamen nicht wirklich wählbar – was nicht heißt, dass er immer vorhanden ist. Im Einzelnen kann man bei den Eigennamen vielmehr folgende Gebrauchsweisen des definiten Artikels unterscheiden: (i) primäre Artikellosigkeit, (ii) primärer Artikelgebrauch, (iii) sekundärer Artikelgebrauch, (iv) sekundäre Artikellosigkeit (Duden 2016: 307, § 396 ff.).

მაშინ, როცა არტიკლის გამოტოვება და არტიკლის გამოყენება ძირითადად დამოკიდებულია ამა თუ იმ საკუთარი სახელის ლექსიკურ თავისებებზე, დუდენთან მეორადი გამოყენება დამოკიდებულია მხოლოდ საკუთარი სახელის სინტაქსურ გარემოცვაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ საკუთარი სახელების სემანტიკა ბევრად უფრო კომპლექსურია და იგი დღესაც დისკუსიის საგანია. სემანტიკური თეორიები მიუთითებენ საკუთარი სახელების მანიფესტაციებზე განსაზღვრულ სემანტიკურ-პრაგმატულ დონეებზე. ძირითადი მახასიათებლებია მინიმალური დესკრიპციული შინაარსი, მყარი რეფერენცია, კონტექსტუალური დამოკიდებულება, ინფორმაციული (კოგნიტიური) შინაარსი, რომელთა ასოცირება ხდება საკუთარ სახელთან და რომელთანაც შესაძლებელია მისი იდენტიფიკაცია.

¹ http://www.focus.de/kultur/musik/musik-ein-mozart-aus-moskau_aid_156340.html (25.1.2010).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გამყრელიძე, თ., კიკნაძე, ზ., შადური, ი., შენგელაია, ნ., თეორიული ენათმეცნიერების კურსი. თბილისი: თსუ, 2008.
2. Duden. Hg. von der Dudenredaktion. Der Große Duden. Band 4. Die Grammatik. 9. völlig neu erarbeitete und erw. Auflage. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag 2005. § 396 ff. 307. 2016.
3. Glück, Helmut und Rödel, Michael (Hg.) Metzler Lexikon Sprache. 5., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag GmbH 2016.
4. Heusinger, Klaus von, Zur Grammatik indefiniter Eigennamen. Zeitschrift für Germanistische Linguistik, Stuttgart, Januar 2010.
5. Heusinger, Klaus von, Salienz und Referenz. Der Epsilonoperator in der Semantik der Nominalphrase und anaphorischer Pronomen. Studia grammatica 43. Berlin: Akademie Verlag 1997.
6. Heusinger, Klaus von & Wespel, Johannes, Indefinite Proper Names and Quantification over Manifestations. In: E. Puig-Waldmüller (ed.). Proceedings of Sinn und Bedeutung 11. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra 2007. 332-345.
7. Heusinger, Klaus von & Wespel, Johannes, Indefinite Eigennamen in generischen Sätzen. Quantifikation über Manifestationen von Individuen. Linguistische Berichte 217. 2009. 5-38.
8. Ronneberger-Sibold, Elke, Warenamen. In: A. Brendler & S. Brendler (eds.). Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Hamburg: Baar 2004, 557-603.
9. Weinrich, Harald, Textgrammatik der deutschen Sprache. Mannheim: Dudenverlag 1993.
10. Ахманова, О.С., К вопросу о слове в языке и речи // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. Москва: МГУ, 1948.
11. Лосев, А.Ф., Бытие. Имя. Космос. Москва: Мысль, 1993.

Nino Kvirikadze

Akaki Tsereteli State University

For the Question of the Semantic Theories of Antroponyms**Abstract**

The article presents and analyzes the semantic theories and the history of the study of anthroponyms, the syntactic characteristics of anthroponyms, issues related to the semantics of anthroponyms, as well as the features of the primary and secondary use of anthroponyms with a definite and indefinite article. As far as the tradition of research is concerned, linguistic considerations and concepts developed in the form of theories are especially important in this regard. In particular, the theory of names, the descriptive theory of anthroponyms, and the metallinguistic theory of anthroponyms. The subject of their research is the lexical and descriptive meaning of anthroponyms, the main reference, dependence on the context, information and cognitive content, convention (mutual agreement) of the participants in the communicative act.

რეგენზენტი: პროფესორი დ. ბახტაძე